

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI
projekti Arheološkog instituta u 2016. godini

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Beograd 2018

Izdavač

Arheološki institut
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd, Srbija
e-mail: institut@ai.ac.rs
www.ai.ac.rs
Tel. +381 11 2637191

Za izdavača

Miomir Korać

Urednici

Ivan Bugarski
Nadežda Gavrilović Vitas
Vojislav Filipović

Priprema

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-014-9

SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, Momir Vukadinović, Prljuša, Mali Šturac, istraživanje 2016. godine	13
Aleksandar Bulatović, Arthur H. Bankoff, Rada Gligorić, Wayne Powell, Vojislav Filipović, Andrea Mason, Ognjen Mladenović, Lokalitet Tumuli kod mosta na Krivajici: preliminarni rezultati istraživanja 2016. godine	23
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2016. godine	29
Ilija Danković, Bebina Milovanović, Ilija Mikić, Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) 2016. godine	35
Bebina Milovanović, Ivana Kosanović, Nemanja Mrđić, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2016. godini	43
Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini	55
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini	61
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2016. godine	69
Saša Redžić, Mladen Jovičić, Nemanja Mrđić, Dragana Rogić, Zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Pećine (Viminacijum) 2016. godine	79
Sofija Petković, Gordan Janjić, Marija Jović, Igor Bjelić, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2016. godine	91
Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2016. godini	99

Ivan Bugarski, Markus Dotterweich, Vujadin Ivanišević, Alexander Maass, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Ünsal Yalçın, Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2016. godini	107
Vojislav Filipović, Miloš Stamenković, Beleška o arheološkom nadzoru na autoputu E-75 tokom 2015. i 2016. godine	117
Josip Šarić, Značaj proučavanja sirovina za izradu artefakata od okresanog kamena: primeri iz prakse	123
Angelina Raičković Savić, Ana Bogdanović, Preliminarna analiza keramičkog materijala sa prostora viminacijumskog amfiteatra – objekti 3 i 4	129
Radmila Zotović, Rimski votivni spomenici na teritoriji centralne Srbije	137
Nemanja Marković, Arheozoologija istorijskih perioda: razvoj discipline u Arheološkom institutu	141
Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Ksenija Đukić, Sirmijum – Rezultati antropološkog projekta u 2016. godini	149
Milica Tapavički-Ilić, Jelena Anđelković Grašar, COST - akcija, projekat ARKWORK	155

Radmila Zotović, Arheološki institut Beograd

RIMSKI VOTIVNI SPOMENICI NA TERITORIJI CENTRALNE SRBIJE¹

Monografija „Korpus rimskih votivnih spomenika na teritoriji Srbije“ nastaje iz potrebe za analizom votivnih spomenika na teritoriji čitave današnje Srbije, a nakon već nastale monografije „Corpus of Roman Votive Monuments of the Eastern Province of Dalmatia“ (Zotović 2016). Na ovom mestu ukratko predstavljamo rezultate prikupljanja i analize rimskih votivnih spomenika na teritoriji centralne Srbije, koliko je do sada urađeno tokom 2016. i 2017. godine.

Među votivnim spomenicima iz rimskog doba na teritoriji centralne Srbije možemo razlikovati spomenike rimskih, grčkih, orijentalnih (egipatskih, maloazijskih, sirijskih, persijskih) i tračkih božanstava. Ti spomenici se mogu dalje podeliti na spomenike kulta određenog boga/boginje i one posvećene većem broju božanstava (Mirković, Dušanić 1976; Mirković 1986; Petrović 1979; 1995).

U tektonskom i morfološkom smislu, votivni spomenici uglavnom pokazuju unificiranost. To su mahom spomenici sa postamentom, telom koje nosi natpis i kapitelom. Izuzetno retko se javljaju spomenici u obliku stuba ili tabula ansate. Drugi tip spomenika, takođe redak, jesu votivni reljefi koji se javljaju se u vezi s kultom Mitre ili tračkog konjanika. U svakom slučaju, bez obzira o kom se obliku votivnog spomenika radi, svi oni u simboličnom smislu predstavljaju pročelje hrama (Zotović 2016: 3). Najčešći ukrasi na kapitelu votivnih spomenika jesu akroterije u uglovima, a u sredini rozeta ili bukranion, ređe ukras vegetabilnog tipa. Bočne strane su uglavnom bez ukrasa, uz izuzetak spomenika iz Jezdina kod Čačka gde je predstavljeno obredno posuđe (Јеремих 2007). Bočne strane

Slika 1

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu *Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog i naučnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije* (br. 177007), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

moгу biti iskorišćene i za listu dedikanata, kao što je slučaj sa spomenikom iz Viminacijuma na kojem veliki broj dedikanata posvećuje votivni spomenik carskom kultu.

Najbrojniji spomenici posvećeni kultu jednog božanstva su oni podignuti u čast boga Jupitera (sl. 1, 2). Jupiter je prvobitno bio bog neba i vladao je vremenskim prilikama (Замуровић 1936: 220; Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979: 183), da bi tokom vremena postao vrhovni bog Rimskog panteona. Kao bogu neba i svetlosti bili su mu posvećeni svi dani punog Meseca u godini (*ide*). Kao bog koji upravlja nebeskim prilikama Jupiter je bio povezan sa plodnošću zemlje. Takođe je bio zaštitnik vinogradara i vinove loze, a verovatno je preko vina bio povezan i sa libacijom, pa tako i s kultom mrtvih. U vreme suša, Jupiteru su se prinosile molitve za kišu. Bio je često povezivan sa Marsom i Liberom, kao i Terminusom, jer je kao bog koji baca munje vladao i međama. Posveta Jupiteru sa epitetima *O(ptimus) et M(aximus)* kao Jupiteru Kapitolinskom odnosila se na dimenziju ovog boga kao zaštitnika rimske države. Ta posveta je među najbrojnijima u svim provincijama i gradovima, pa tako i na teritoriji centralne Srbije. Posveta Kapitolinskoj trijadi, božanstvima Jupiteru, Junoni i Minervi, davala se radi zaštite države i društva.

Sledeće po brojnosti jesu posvete carskom kultu. S tom praksom se počinje već od doba cara Hadrijana i ona traje sve do početka 4. veka. Ova pojava ne treba da iznenađuje, jer se carska ličnost smatrala deifikovanom, te posvete caru takođe predstavljaju zaštitu države od strane boga. Od drugih votivnih spomenika, manje brojnih, treba pomenuti posvete bogu Mitri i geniju. Persijski bog Mitra je bio poštovan u čitavoj Rimskoj imperiji, a genije je kao čuvar i zaštitnik bio vezan za svaku stvar i oblast života. Mitra je bio božanstvo svetlosti čije se religijsko učenje zasniva na dualističkom učenju mazdaizma, stalnoj borbi između principa dobra i zla (Ahura Mazda i Ariman). Mitra se na teritoriji centralne Srbije podjednako javlja kako na votivnim spomenicima, tako i na votivnim reljefima, prikazan u uobačajenom stavu kako savladava bika dok su sa strane dadofori. Često su predstavljeni i znaci zodijaka, kao i biste bogova Sola i Lune. Genija na teritoriji central-

Slika 2

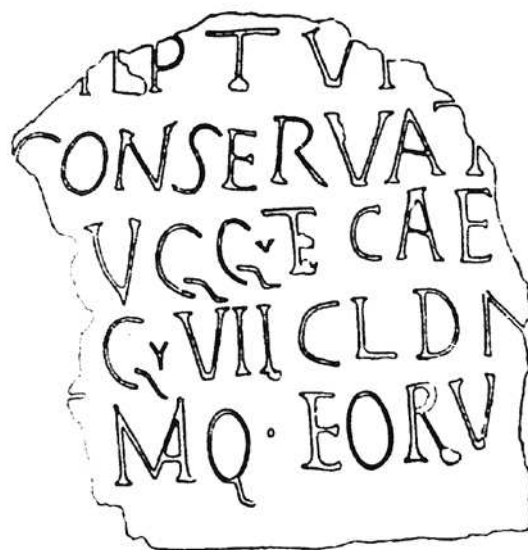
ne Srbije nalazimo u samostalnim posvetama ili na natpisima sa boginjama Tihom i Nemezom, kao i bogom Silvanom. Konstatovane su i posvete bogovima Herkulu i Liberu, kao i dedikacije paru Liber i Libera, ali ređe. Sasvim sporadično, sa po jednom ili dve posvete, javljaju se votivni spomenici rimskih božanstava Silvana, Nemeze, Dea Orkije (Dea Orcia), Dijane, Cerere, Marsa, Dea Fortune, Junone, Dea Dardanije i Termina.

Na votivnim spomenicima iz centralne Srbije potvrđene su i posvete paru božanstava Domnus i Domna (negde sa Bonus Eventusom), kao i posvete bogu Neptunu i caru (sl. 3). Zahvaljujući posveti sa votivnog spomenika iz Viminacijuma, saznajemo da je u tom gradu bio podignut hram bogu Neptunu, kao što je i na Kosmaju postojao hram bogova Jupitera i Herkula, a u Singidunumu boginje Nemeze. Pomenuti graditeljski poduhvati su finansirani iz privatnih donacija – tzv. euergetizam (Mladenović 2011: 173- 193).

Na votivnim spomenicima se javljaju i posvete grčkom bogu Apolonu. Treba pomenuti dva spomenika, od kojih je prvi posvećen boginji Dijani i bogovima Silvanu i Apolonu, a drugi bogu Apolonu i caru. Kult boga Apolona je prenesen u Rim srazmerno rano, posredstvom kolonista ili trgovaca. Kasnije, tokom Avgustove vladavine, Apolon dobija hram u okviru gradskih zidina Rima i počinje da se smatra ocem imperatora, na prvom mestu upravo cara Avgusta. Stoga nije čudno što se na votivnim spomenicima često nalazi u zajednici s boginjom Dijanom i carem.

Votivni spomenici posvećeni božanstvima Hero, Herosu, Ati, Hekati i Omfali su na teritoriji centralne Srbije potvrđeni sa po jednim primerom. Na votivnom spomeniku posvećenom Hero, jasna je njena deifikacija, kao što je ineresantan i spomenik posvećen kraljici Omfali, koja je u vezi sa kultom boga Herakla, te je moguće da su dedikanti pomenutih spomenika romanizovani grčki oslobođenici. Od spomenika posvećenih tračkim božanstvima, na prostoru centralne Srbije je potvrđen kult tračkog konjanika. Kult tog božanstva je konstatovan i na nadgrobnim spomenicima. Od kultova orijentalnog porekla, do sada je potvrđen samo jedan spomenik posvećen božanstvima Izidi i Serapisu sa područja istočnog dela provincije Dalmacije.

Interesantno je još pomenuti posvete u kojima se pominju Deus Aeternus i Dii Angeli, tj. posvete bogu besmrtnom i večnom i Anđelima koje bi mogle implicirati hrišćanski kult. U kontekstu takve hipoteze, dalje bi se moglo pretpostaviti postojanje hrišćanske zajednice na prostoru Viminacijuma još u 2. veku, s obzirom da se pomenuti votivni spomenici datuju u taj period.

Slika 3

Za sada se ne može izvršiti poređenje ovde ukratko predočenih analiza votivnih spomenika sa stanjem u geografski najbližim rimskim provincijama, prevashodno iz dva razloga. Najpre, analiza votivnih spomenika za prostor centralne Srbije nije u potpunosti završena, a uz to valja napomenuti da je do sada jedino urađena analiza votivnih i kulturnih spomenika sa teritorije Bosne i Hercegovine (Imamović 1977).

Bibliografija:

Imamović 1977 – E. Imamović, *Kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo 1977.

Јерemiћ 2007 – Г. Јерemiћ, Представе посуда на votivној ари из Јездине, *Зборник радова Народног музеја (Чачак)* 37, 2007, 35-42.

Mirković 1986 – M. Mirković (ed.), *Inscriptions de la Mesie Supérieure, vol. II. Viminacium et Margum*, Beograd 1986.

Mirković, Dušanić 1976 – M. Mirković, S. Dušanić (eds.), *Inscriptions de la Mesie Supérieure, vol. I. Singidunum et de la Nord-ouest de la Province*, Beograd 1976.

Mladenović 2011 – D. D. Mladenović, Euergetism and Private Munificence in Moesia Superior: Assessing the Role of Civic Pride in the Monumentalisation of Upper Moesia Cities, *Zbornik Narodnog muzeja (Beograd)* XX -1, 2011, 173-193.

Petrović 1979 – P. Petrović (ed.), *Inscriptions de la Mesie Supérieure, vol. IV. Naissus – Remesiana – Horeum Margi*, Beograd 1979.

Petrović 1995 – P. Petrović (ed.), *Inscriptions de la Mesie Supérieure, vol. III/2. Timacum Minus et la Vallée de Timok*, Beograd 1995.

Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1979 – Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979.

Замуровић 1936 – А. Замуровић, *Митолошки речник*, Нови Сад 1936.

Zotović 2016 – R. Zotović, *Corpus of Roman Votive Monuments of the Eastern Province of Dalmatia, Saargbrücken* 2016.